

ПРАВОВІ ГАРАНТІЇ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ СОЦІАЛЬНОЇ АДАПТОВАНОСТІ ОСІБ З ІНВАЛІДНІСТЮ В УКРАЇНІ

Акцентується увага на різних наукових підходах щодо розуміння поняття «соціально-адаптація». Соціальна адаптація особи з інвалідністю розглядається передусім як активний паритетний взаємозв'язок суспільства та особи, який направлений на з'ясування соціумом можливих умов пристосування до суспільного життя кожного окремого індивіда; приведення поведінки особи до загальноприйнятих норм і цінностей; забезпечення безпечною та економічно стабільною існування в адаптованому середовищі; соціально-психологічну інтеграцію неоднорідних елементів суспільства. Характеризуються психологічні етапи соціальної адаптованості особи у суспільстві. Визначаються чинники процесу соціально-психологічної адаптації та подальшої адаптованості особи з інвалідністю: соціальне середовище, яке має прийнятні характеристики та створює відповідні умови для адаптації індивіда; особистісний адаптаційний потенціал – психофізичні особливості індивіда, які визначають ступінь прийнятності та можливості подальшої адаптації особи до конкретного соціального середовища. На підставі аналізу норм чинного законодавства визначається система реабілітаційних заходів в Україні щодо осіб з інвалідністю. Зауважено, що правові гарантії забезпечення соціальної адаптованості осіб з інвалідністю в Україні мають такий вигляд: 1) реабілітаційні заходи щодо осіб з інвалідністю грошового характеру: пенсії; державні соціальні допомоги; грошові компенсації; пільги; гуманітарна та благодійницька допомоги; 2) реабілітаційні заходи щодо осіб з інвалідністю медичного та соціально-обслуговуючого характеру: соціальне обслуговування; послуги з реабілітації.

Ключові слова: особи з інвалідністю, соціальна адаптація, правові гарантії, адаптоване середовище, соціально-психологічна інтеграція, реабілітаційні заходи.

Соболь Е.Ю. Правовые гарантии обеспечения социальной адаптированности лиц с инвалидностью в Украине

Акцентируется внимание на разных научных подходах относительно понимания понятия «социальная адаптация». Социальная адаптация лица с инвалидностью рассматривается прежде всего как активная паритетная взаимосвязь общества и лица, которая направлена на выяснение социумом возможных условий приспособления к общественной жизни каждого отдельного индивида; приведение поведения лица к общепринятым нормам и ценностям; обеспечение безопасного и экономически стабильного существования в адаптированной среде; социально-психологическую интеграцию неоднородных элементов общества. Характеризуются психологические этапы социальной адаптированности лица в обществе. Определяются факторы процесса социально-психологической адаптации и дальнейшей адаптированности лица с инвалидностью: социальная среда, которая имеет приемлемые характеристики и создает соответствующие условия для адаптации индивида; личностный адаптационный потенциал – психофизические особенности индивида, которые определяют степень приемлемости и возможности дальнейшей адаптации лица к конкретной социальной среде. На основании анализа норм действующего законодательства определяется система реабилитационных мероприятий в Украине относительно лиц с инвалидностью. Замечено, что правовые гарантии обеспечения социальной адаптированности лиц с инвалидностью в Украине имеют такой вид: 1) реабилитационные мероприятия относительно лиц с инвалидностью денежного характера: пенсии; государственные

социальные помощи; денежные компенсации; льготы; гуманитарная и благотворительная помощи; 2) реабилитационные мероприятия относительно лиц с инвалидностью медицинского и социального-обслуживающего характера: социальное обслуживание; услуги по реабилитации.

Ключевые слова: лица с инвалидностью, социальная адаптация, правовые гарантии, адаптированная среда, социально-психологическая интеграция, реабилитационные мероприятия.

Sobol Evgen. Legal guarantees of providing of social adapted of persons with disability in Ukraine

Attention is accented on different scientific approaches in relation to understanding of concept "social adaptation". Social adaptation of person with disability is examined, foremost, as active parity intercommunication of society and person, that is sent to finding out of possible terms of adaptation society to public life of every separate individual; bringing behavior over of person is to the generally accepted norms and values; providing of safe and economically stable existence is in the adapted environment; social psychological integration of heterogeneous elements of society. The psychological stages of social adapted of person in society. The factors of process of social psychological adaptation and further adapted of person are determined with disability: social environment that has acceptable descriptions and creates corresponding terms for adaptation of individual; personality adaptation potential is features of individual, that determine the degree of acceptability and possibility of further adaptation of person to the concrete social environment. On the basis of analysis of norms of current legislation the system of rehabilitation measures is determined in Ukraine in relation to persons with disability. It is indicated on that the legal guarantees of providing of social adapted of persons with disability in Ukraine have such kind: 1) rehabilitation measures in relation to persons with disability of money character : pensions; state social help; dollar adjustments; privileges; humanitarian help; 2) rehabilitation measures in relation to persons with disability of medical and social attendant character : social service; services are in a rehabilitation.

Key words: people with disabilities, social adaptation, legal guarantees, adoptive environment, social and psychological integration, rehabilitation.

Соціальна адаптація є обов'язковою умовою набуття індивідом статусу соціального об'єкта. Водночас особам з інвалідністю складно адаптуватися та самостійно пройти етапи соціалізації, відновити чи покращити здоров'я, належно матеріально себе забезпечити тощо. У такому разі буде необхідним ґрунтовне і систематичне підтримання з боку держави за рахунок соціальної допомоги та здійснення реабілітаційних заходів.

З огляду на багатогранність питання соціальної адаптації та реабілітації осіб з інвалідністю воно знайшло відображення у вітчизняних і зарубіжних фахівців різної спрямованості, наприклад, юриспруденції, економіки, медицини, соціології, психології та ін., серед яких слід виокремити таких, як М.М. Айшервуд, Я.І. Безугла, С.А. Белечева, Т.З. Гарасимів, Л.П. Гришина, І.О. Гуменюк, В.В. Жернаков, Д.І. Лаврова, Є.С. Лібман, Е. Сандаль, Н.М. Стаховська, Б.С. Стичинський, Є.І. Холостова та ін.

Від самого свого народження людина прагне інтегруватися до навколишнього середовища задля свого виживання та самореалізації. Водночас будучи істотою колективною, вона у цьому процесі намагається перейняти полівекторні уклади життя конкретного суспільства, тобто відбувається соціальна адаптація індивіда. Термін «соціальний» має два значення. У широкому розумінні він означає суспільство в цілому і використовується при зіставленні соціуму з природою, соці-

альної форми руху матерії з біологічною. У вузькому розумінні – наявність соціального зв'язку між людьми, тобто взаємодії індивідів і групи індивідів, які переслідують певні соціальні цілі в конкретних умовах місця та часу¹. У свою чергу, слово «адаптація» походить від латинського слова *adaptatio* – пристосування та розглядається як здатність системи змінювати свій стан і поведінку (параметри, структуру, алгоритм функціонування) залежно від зміни умов зовнішнього середовища шляхом отримання й використання інформації про неї².

Значення соціальної адаптації можна виокремити, проаналізувавши довідкову, енциклопедичну та словникову літературу в галузі соціології. Наприклад, автори словника-довідника «Соціологія: терміни, поняття, персоналії» (В.М. Піча, Ю.В. Піча, Н.М. Хома та ін.) визначають соціальну адаптацію як пристосування людини до соціального середовища та його вимог³; словника термінів і понять «Соціологія» (С.А. Біленький, В.М. Дебой, М.А. Козловецька та ін.) – вид взаємодії окремої особи, соціальної спільноти із середовищем, спрямованої на узгодження вимог та сподівань її учасників, реалізацію системи заходів щодо приведення індивідуальної чи колективної соціальної поведінки індивідів відповідно до загальноновизначених норм, правил, а також пристосування їх до безпечних соціальних та екологічних умов життєдіяльності⁴; «Великого тлумачного соціологічного словника» (Д. Джері, Дж. Джері) – шлях, яким соціальні системи будь-якого роду (сімейна група, ділова фірма, держава) «управляють» чи відповідають на середовище свого існування⁵.

О.І. Карякіна та Т.М. Карякіна акцентуються на тому, що адаптація – це активний процес, у ході якого особа виробляє як пристосувальні форми поведінки в галузі освіти і спілкування, так і форми активної участі в суспільному житті. Процес адаптації індивіда проходить завжди, коли людина вступає в тривалу, стійку взаємодію з новим соціальним середовищем⁶.

Важливо у порушеному нами питанні наголосити на психологічній основі соціальної адаптації. Так, нині соціально-психологічна адаптація в наукових колах має низку трактувань, хоча всі вони в загальних рисах переслідують одну ідею: процес активного пристосування індивіда до соціального середовища, в якому він перебуває залежно від ціннісних орієнтацій, обраних цілей і можливостей їх досягнення; оптимізація взаємозв'язку особи і групи, наближення цілей їх діяльності, ціннісних орієнтацій, засвоєння індивідом норм і традицій групи, входження в її рольову структуру⁷; пристосування людини як особистості до існування в суспільстві відповідно до вимог цього суспільства і з власними потребами, мотивами й інтересами⁸ та ін. Тобто в цілому можна вважати, що соціально-психологічна адаптація передбачає способи інтеграції індивіда до відповідного соціального середовища з урахуванням його внутрішніх інтересів, мотивів тощо.

Процес адаптації індивіда, включаючи фізіологічний, біологічний, психологічний та соціальний рівні, за критерієм домінуючої форми адаптивної діяльності передбачає три етапи: 1) орієнтаційний – спрямований на ознайомлення адаптантів із соціальним середовищем; 2) оціночний – відбувається диференціація соціального досвіду та способу життя на взаємоприйнятний та взаємовідхилений відбір можливих за нових умов форм і способів діяльності згідно з установками та ціннісними орієнтаціями, які раніше склалися у адаптанта; 3) сумісності – досягнення суб'єктом стану адаптованості. Отже, адаптацію слід розуміти як відповідний процес, так і його кінцевий результат, виражений в стані адаптованості особи до нових факторів середовища.

Добре адаптованим психоаналітики вважають людину, у якій продуктивність, задоволення життям і психічна рівновага не порушені. У процесі адаптації активно змінюється як особа, так і середовище, внаслідок чого між ними встановлюються стосунки адаптованості. На підставі викладеного, А.А. Налчаджян вважає, що соціально-психологічну адаптованість можна охарактеризувати як такий стан взаємин особи і групи, коли особа без тривалих зовнішніх і внутрішніх конфліктів продуктивно виконує свою провідну діяльність, задовольняє основні соціогенні потреби, повною мірою йде назустріч тим ролевим очікуванням, які пред'являє до неї еталонна група, переживає стани самоствердження і вільного вираження своїх творчих здібностей. Адаптація ж – це той соціально-психологічний процес, який за сприятливих умов приводить особу до стану адаптованості⁹.

Водночас адаптаційні процеси можуть відбуватись в одному з таких напрямів: а) адаптивність як справжня чи відносна гармонійність між суб'єктивними цілями і кінцевими результатами, що супроводжуються позитивними ставленнями індивіда; б) неадаптивність як більшою чи меншою мірою усвідомлена невідповідність між цілями і результатами діяльності, що породжує амбівалентні почуття й оцінки; в) дезадаптивність як певна дисгармонія між цілями і результатами.

Дійсно, процес адаптації та завершальні якісні показники подальшої адаптованості значною мірою залежать від характеристик сфери пристосування, але водночас визначальним є адаптаційний потенціал особистості. Щодо цього А.Г. Маклаков, розвиваючи напрацювання П.К. Анохіна, Г. Сельє, І.М. Сеченова та І.П. Павлова, вказував, що адаптаційні особливості індивіда залежать від особливостей його особистості, на основі яких відбувається регуляція функціонального стану організму в різних умовах¹⁰.

З вищезазначеного підсумуємо, що соціальна адаптація особи з інвалідністю – це активний паритетний взаємозв'язок суспільства та особи, який направлений на: з'ясування соціумом можливих умов пристосування до суспільного життя кожного окремого індивіда; приведення поведінки особи до загальноприйнятих норм і цінностей; забезпечення безпечного та економічно стабільного існування в адаптованому середовищі; соціально-психологічну інтеграцію неоднорідних елементів суспільства.

Проходження процесу соціально-психологічної адаптації та подальша адаптованість залежить від двох чинників: 1) соціального середовища, яке має прийнятні характеристики та створює відповідні умови для адаптації індивіда; 2) особистісного адаптаційного потенціалу – психофізичні особливості індивіда, які визначають ступінь прийнятності та можливості подальшої адаптації особи до конкретного соціального середовища.

Вагомою умовою завершеності процесу соціальної адаптованості особи з інвалідністю є різнопланові реабілітаційні заходи. У тексті міжнародно-правових актів можна виокремити, що реабілітація – це: процес, який має на меті допомогти інвалідам досягти оптимального фізичного, інтелектуального, психічного і соціального рівня діяльності та підтримувати його, надавши тим самим засоби для зміни їхнього життя. Він включає в себе широке коло заходів від початкової та більш загальної реабілітації до цілеспрямованої діяльності, наприклад, відновлення професійної працездатності; ефективні й належні заходи для того, щоб надати інвалідам можливість для досягнення й збереження максимальної незалежності, повних фізичних, розумових, соціальних і професійних здібностей, а також повного включення й залучення до всіх аспектів життя. Водночас у Законі

Україні «Про реабілітацію інвалідів в Україні»¹¹ визначається, що реабілітація інвалідів – це система медичних, психологічних, педагогічних, фізичних, професійних, трудових, фізкультурно-спортивних, соціально-побутових заходів, спрямованих на надання особам допомоги у відновленні та компенсації порушених або втрачених функцій організму для досягнення і підтримання соціальної та матеріальної незалежності, трудової адаптації та інтеграції в суспільство, а також забезпечення інвалідів технічними та іншими засобами реабілітації і виробами медичного призначення.

Проведений аналіз норм чинного вітчизняного законодавства, зокрема законів України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування»¹², «Про пенсійне забезпечення»¹³, «Про пенсійне забезпечення осіб, звільнених з військової служби, та деяких інших осіб»¹⁴, «Про державну соціальну допомогу інвалідам з дитинства та дітям-інвалідам»¹⁵, «Про державну соціальну допомогу особам, які не мають права на пенсію, та інвалідам»¹⁶, «Про благодійництво та благодійні організації»¹⁷, «Про соціальні послуги»¹⁸, «Про основи соціальної захищеності інвалідів в Україні»¹⁹, дозволив визначити систему реабілітаційних заходів щодо осіб з інвалідністю, здійснюваних в Україні:

1) реабілітаційні заходи щодо осіб з інвалідністю грошового характеру:

– пенсії: трудові пенсії (за умов трудового каліцтва; професійного захворювання); пенсії у разі загального захворювання (у тому числі каліцтва, не пов'язаного з роботою; інвалідності з дитинства); пенсії особам, які стали інвалідами під час виконання громадянського обов'язку; пенсії по інвалідності особам, які навчаються; пенсії по інвалідності військовослужбовцям, особам начальницького і рядового складу ОВС; пенсії по інвалідності особам, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи; пенсії по інвалідності особам, які необґрунтовано зазнали політичних репресій і згодом були реабілітовані; пенсії по інвалідності державним службовцям;

– державні соціальні допомоги: інвалідам, які не мають права на пенсію; інвалідам з дитинства та дітям-інвалідам віком до 18 років; адресна допомога (інвалідам війни та учасникам бойових дій, малозабезпеченим та ін.); одноразові матеріальні допомоги (у разі тривалої хвороби, смерті близьких родичів та інших особливих обставин) інвалідам;

– грошові компенсації: на мастильно-паливні матеріали; ремонт і технічне обслуговування автомобілів; транспортне обслуговування; вартості санаторно-курортного лікування; за ненадання чи самостійне придбання засобу або послуги реабілітації, передбачених індивідуальною програмою реабілітації інвалідів;

– пільги: безплатне або за 50% придбання лікарських засобів; забезпечення санаторно-курортними путівками за наявності медичних показань; позачергове встановлення квартирного телефону; 50-відсоткову знижку вартості проїзду на внутрішніх лініях (маршрутах) повітряного, залізничного, річкового та автомобільного транспорту; безплатний проїзд у пасажирському міському транспорті; ветерани війни та учасники бойових дій, інші категорії інвалідів мають низку додаткових пільг (одержання позики на будівництво, знижка плати за користування житлом, позачергове забезпечення житлом осіб, які потребують поліпшення житлових умов та ін.); інші пільги за рахунок коштів місцевих бюджетів;

– гуманітарна та благодійницька допомоги: одноразові та систематичні допомоги у грошовій формі; допомоги в натуральній формі для громадських організацій інвалідів і реабілітаційних установ для інвалідів та дітей-інвалідів (предмети

соціального призначення та реабілітації інвалідів, медико-соціальне обладнання та оснащення, аудіо- та відеотехніка, призначена відповідно для сліпих і глухих, аудіо- та відеокасети з навчальними, соціальними, реабілітаційними програмами, інформацією з фізичної культури та спорту інвалідів тощо); забезпечення інвалідів автомобілями, визнаннями гуманітарною допомогою;

2) реабілітаційні заходи щодо осіб з інвалідністю медичного та соціально-обслуговуючого характеру:

– соціальне обслуговування: соціально-побутові послуги (забезпечення продуктами харчування, транспортними послугами, здійснення соціально-побутового патронажу, соціально-побутової адаптації тощо); психологічні послуги (надання консультацій з питань психічного здоров'я та поліпшення взаємин з оточуючим соціальним середовищем, застосування психодіагностики тощо); соціально-педагогічні послуги (організація індивідуального навчального, виховного та корекційного процесів, спортивно-оздоровчої тощо); соціально-медичні послуги (підтримка та охорона здоров'я, здійснення профілактичних, лікувально-оздоровчих заходів тощо); соціально-економічні послуги (надання натуральної чи грошової допомоги тощо); юридичні послуги (надання консультацій з питань чинного законодавства, здійснення захисту прав та інтересів тощо); інформаційні послуги (надання довідкових, просвітницьких, рекламно-пропагандистських послуг тощо); послуги з працевлаштування (пошук підходящої роботи, сприяння у працевлаштуванні та соціальне супроводження працевлаштованої особи); інші соціальні послуги;

– послуги з реабілітації: медична реабілітація (відновна терапія, реконструктивна хірургія, профілактичні заходи, санаторно-курортне лікування); психолого-педагогічна реабілітація (консультування, психолого-педагогічна діагностика тощо; освітні послуги); фізична реабілітація (консультування, ерготерапія, лікувальна фізкультура); професійна реабілітація (професійна орієнтація, професійний відбір, професійна підготовка, перепідготовка та підвищення кваліфікації, професійна освіта); трудова реабілітація (пристосування та створення робочого місця з урахуванням безпеки та особливих потреб інваліда, раціональне працевлаштування); фізкультурно-спортивна реабілітація (навчання заняттям з фізичної культури, оздоровлення у таборах фізкультурно-спортивної реабілітації інвалідів, навчально-тренувальні заняття з фізичної культури і спорту заняття спортом); соціальна та побутова реабілітація (пристосування меблів, встановлення обладнання для адаптації житлових приміщень, навчання основним соціальним навичкам, соціально-побутовий патронаж, прачетерапія); забезпечення технічними та іншими засобами реабілітації (протезно-ортопедичні вироби; спеціальні засоби для самообслуговування та догляду; засоби для пересування; допоміжні засоби для особистої рухомості, переміщення та підйому; меблі та оснащення; спеціальні засоби для орієнтування, спілкування та обміну інформацією).

1. *Робочая книга социолога* / [отв. ред. Г. В. Осипов. – изд. 2-е, перераб. и доп.] – М.: Наука, 1983. – С. 8. 2. *Сучасний словник із суспільних наук* / [за ред. О. Г. Данильяна]. – Х.: Прапор, 2006. – С. 13. 3. *Соціологія: терміни, поняття, персоналії* : навчальний словник-довідник / [укл. В. М. Піча та ін.]. – К.: Каравела, – Л.: Новий світ. – 2000. – С. 7. 4. *Соціологія: словник термінів і понять* / [упор. Є. А. Біленький та ін.]. – К.: Кондор, 2006. – С. 11. 5. *Большой толковый социологический словарь*: пер. с англ. / Д. Джери, Дж. Джери. – М.: Вече-АСГ, 1999. – Т. 1 (А–О). – С. 17. 6. *Карякина О.И. Основы реабилитации инвалидов* : учеб. пос. / О.И. Карякина, Т.Н. Карякина. – Волгоград: Изд-во

Волгоградского гос. ун-та, 1999. – С. 21. **7.** *Конюхин Н.И.* Словарь-справочник по психологии / Конюхин Н.И. – М.: Полиграфресурсы. – С. 5. **8.** *Большой психологический словарь* / [под ред. Б. Г. Мещерякова, В. П. Зинченко. – 3-е изд., доп. и перераб.]. – СПб.: Прайм-Еврознак, 2006. – С. 20. **9.** *Налчаджян А.А.* Социально-психическая адаптация личности (формы, механизмы и стратегии): монография / Налчаджян А.А. – Ереван: Изд-во АН АССР, 1988. – С. 15-18. **10.** *Кондаков И.М.* Психология. Иллюстрированный словарь / Кондаков И.М. – СПб.: Прайм-Еврознак, 2003. – С. 11. **11.** *Про реабілітацію інвалідів в Україні:* Закон України від 06.10.2005 № 2961-IV // ВВР України. – 2006. – № 2-3. – Ст. 36. **12.** *Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування:* Закон України від 09.07.2003 № 1058-IV // ВВР України. – 2003. – № № 49-51. – Ст. 376. **13.** *Про пенсійне забезпечення:* Закон України від 05.11.1991 № 1788-XII // ВВР України. – 1992. – № 3. – Ст. 10. **14.** *Про пенсійне забезпечення осіб, звільнених з військової служби, та деяких інших осіб:* Закон України від 09.04.1992 № 2262-XII // ВВР України. – 1992. – № 29. – Ст. 399. **15.** *Про державну соціальну допомогу інвалідам з дитинства та дітям-інвалідам:* Закон України від 16.11.2000 № 2109-III // ВВР України. – 2001. – № 1. – Ст. 2. **16.** *Про державну соціальну допомогу особам, які не мають права на пенсію, та інвалідам:* Закон України від 18.05.2004 № 1727-IV // ВВР України. – 2004. – № № 33-34. – Ст. 404. **17.** *Про благодійництво та благодійні організації:* Закон України від 16.09.1997 № 531/97-ВР // ВВР України. – 1997. – № 46. – Ст. 292. **18.** *Про соціальні послуги:* Закон України від 19.06.2003 № 966-IV // ВВР України. – 2003. – № 45. – Ст. 358. **19.** *Про основи соціальної захищеності інвалідів в Україні:* Закон України від 21.03.1991 № 875-XII // ВВР України. – 1991. – № 21. – Ст. 252.

УДК 349.3

С. М. СИНЧУК

ДИСКУСІЙНІ ПИТАННЯ ТЕОРІЇ ОБ'ЄКТА СОЦІАЛЬНО-СТРАХОВИХ ПРАВОВІДНОСИН

Узагальнено галузеві знання про соціальні блага, з приводу яких виникають соціально-страхові правовідносини; обґрунтовано об'єкт соціально-страхових правовідносин соціального забезпечення.

Ключові слова: об'єкт правовідносин, соціально-страхові правовідносини, стан застрахованості; страховий стаж.

Синчук С.М. Дискуссионные вопросы теории объекта социально-страховых правоотношений

Обобщены отраслевые знания о социальных благах, по поводу которых возникают социально-страховые правоотношения; обоснован объект социально-страховых правоотношений социального обеспечения.

Ключевые слова: объект правоотношений, социально-страховые правоотношения, состояние застрахованности; страховой стаж.

Synchuk Svitlana. Disputes of the theory of social insurance legal relations' object

The author generalised the branch knowledge of social benefits, about which social insurance relations arouse. The object of social insurance legal relations was grounded.

© СИНЧУК Світлана Миколаївна – кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри трудового, аграрного та екологічного права юридичного факультету Львівського національного університету імені Івана Франка